УДК: 74+76/766

DOI: <https://doi.org/10.51209/platform.1.3.2021.346-360>

Вероніка Іванівна ЗАЙЦЕВА,

кандидат мистецтвознавства,

Київський університет імені Бориса Грінченка,

Київ, Україна,

e-mail: nika.zaytseva@gmail.com,

ORCID: 0000-0003-1160-1760

**НЕОФОЛЬКЛОРНІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОСТІ
ВАЛЕНТИНА ГОРДІЙЧУКА
ТА АНАТОЛІЯ ТОКАРЕВА**

Анотація. Досліджуючи та аналізуючи художню спадщину українських графіків II пол. XX ст., можемо зазначити, що творчі пошуки в галузі книжкового оформлення 1970-х–1980-х рр. були наслідком свідомої боротьби художників із зовнішнім прикрашателством і поверховим декоративізмом, позбавленим глибокого змісту. Українські майстри книжкової графіки Валентин Гордійчук і Анатолій Токарев своїми роботами спростовували тенденції певного занепаду візуальної мови цього періоду, після злету мистецтва книги 1950-х–1960-х рр. Київські художники Валентин Гордійчук і Анатолій Токарев ставали на шлях оновлення, органічно-цілісного вирішення всіх елементів оформлення книги. Зокрема, вони вважали за потрібне переосмислити «Енеїду» І. П. Котляревського, активний колір і драматичну атмосферу, де пафос героїзму й усереднені образи починають поступатися думці про поему як глибший за змістом твір. Методологія дослідження полягає в застосуванні загальнонаукових методів (аналізу та синтезу, індукції та дедукції, єдності історичного і логічного) та мистецтвознавчих методів (компаративний, типологічний, описовий). Наукова новизна роботи полягає у дослідженні неофольклорних особливостей ілюстрування Валентина Гордійчука і Анатолія

Токарева. Важливо підкреслити, що ілюстраторам України 1970-х–1980-х рр. було властиво зосереджуватися на духовно-культурних та пластичних засадах історичної малярської спадщини. Можна зазначити, що традиції доби бароко тісно переплітаються в цих ілюстраціях з національними народними мотивами. Тому надзвичайно плідним об'єктом дослідження є роботи майстрів книжкової графіки в новій художній трактовці літературних образів Івана Котляревського.

Ключові слова: дослідження, культура, книга, мистецтво, ілюстрація, художники, книжкова графіка, український етнографізм

Вступ. Сьогодні надзвичайної ваги набуває питання про відродження й збереження національно-культурних цінностей, сформованих упродовж століть через втілення графічних робіт сучасних талановитих митців. Процес національного відродження актуалізує дослідження мистецької спадщини українських графіків, які оформлювали твори класиків української літератури, зокрема, твори Івана Котляревського. В своїх ілюстраціях вони застосовували стилістику та засоби образотворчої виразності, що характерні для українського «примітивного» народного мистецтва.

Постановка проблеми. Друга половина 1980-х рр., із проголошенням принципів перебудови і демократизації суспільства, появою перших паростків творчої свободи, позначилась змінами у творчому житті українських художників, і, перш за все, реакція на зміни проявилася у творах майстрів графічного мистецтва, художників книги. У цьому сенсі важливо простежити художню інтерпретацію літературних образів Івана Котляревського у художній трактовці Валентина Гордійчука і Анатолія Токарева, що є предметом дослідження й розкриває зміст та джерело відповідних мистецьких тенденцій у культурно-історичному просторі України зазначеного періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед робіт, присвячених українській книжковій графіці, особливе місце посідають праці Леоніда Владича. Він чи не першим із

мистецтвознавців помітив, зрозумів графіків нової генерації саме як художників книги і сміливих реформаторів книжкового мистецтва. Так, у праці Л. Владича «Мовою графіки» [3] проаналізовано, як змінювались художні смаки та стилі у оформленні літературних творів у різні соціо-культурні періоди. Відомий український мистецтвознавець Ольга Петрова в своїй статті «Фольклорні традиції в українській ілюстрації 70-80-х років ХХ сторіччя» зауважує, що чимало художників-графіків зверталися у своїй творчості до «народної картини» злам ХVІІІ та ХІХ ст. Автор визначає наслідування та спорідненість художніх прийомів майстрів народних фольклорних традицій представниками академічної школи [11].

Серед останніх загальних праць найґрунтовніше українська графіка представлена у п'ятому томі «Історії українського мистецтва» (2006) [4]. Так, у розділі «Мистецтво другої половини 1950-х – 1980-х років» висвітлені основні етапи розвитку та здобутки українського образотворчого мистецтва. Зокрема, у публікації-есе «Після соцреалізму» Олесі Авраменко окреслено загальний стан українського мистецтва з 1992 р. – періоду української незалежності [1]. Зокрема, докладніше книжкова графіка ІІ пол. ХХ ст. досліджена у статті «Книжкова графіка» Оксани Ламонової [10].

Втім, дослідження творчого доробку українських майстрів книжкової графіки України 1970-х–1980-х рр. потребує більш повного дослідження.

Мета статті полягає у дослідженні аспектів неофольклорних традицій ілюстрування на прикладі творчості Валентина Гордійчука та Анатолія Токарева щодо художнього трактування літературних образів Івана Котляревського.

Виклад основного матеріалу. Серед художників 1980-х рр., які глибоко усвідомлювали природу народної сміхової культури, заслуговує на увагу постать Валентина Олександровича Гордійчука. Художник-графік і живописець народився в м. Києві (1947 р.н.). Закінчив Київський Державний художній інститут у 1972 р. (викладачі – Василь Касіян, Василь Чебаник). Валентин Гордійчук від 1972 р. працює у галузі

книжкової та станкової графіки, бере участь у всеукраїнських і зарубіжних виставках. У своїх графічних аркушах митець торкається національних акцентів графіки постмодернізму, сповідуючи пластичну мову національної української міфології. У його експресивних ілюстраціях до творів відомих українських та зарубіжних письменників (Тараса Шевченка, Івана Котляревського, Жан-Поль Сартра, Марселя Пруста, Йоганна-Вольфганга фон Гете) відображено метафоричний світ, насичений алегоричними гротескно-іронічними образами (рис. 1).

*Рис. 1. Гордійчук В. Ілюстрації до поеми
Т. Шевченка «Наймичка». 1989 р.*

Індивідуальна манера В. Гордійчука, одного з найцікавіших ілюстраторів української класичної літератури 1980-х рр., сформувалася під впливом народного «примітиву». Манера художника експресивна, вона передає напругу пристрастей, яскравих емоцій. Свою зображальну стилістику він свідомо протиставляє рафінованій графіці.

Відомий український мистецтвознавець Ольга Петрова в своїй статті «Фольклорні традиції в українській ілюстрації 70-80-х років ХХ сторіччя» зауважує, що «графічний почерк цього

художника чимало містить у собі від стилю анонімів-творців народної картини кінця XVIII-XIX ст. В. Гордійчуку цікаві будь-які нестандартні форми втілення. У народному “примітиві” чаїться несподівана свіжість, нас полонить порушення всяких норм і при цьому переконливість художніх прийомів. Народному майстрові ці якості завжди компенсували відсутність академічного вишколу». [11, с. 61-68]. Дійсно, не можна не погодитись із цими зауваженнями, розглядаючи експресивну творчу манеру Гордійчука. В його композиціях вітчутна генетична спорідненість із народною безпосередністю «художників-примітивістів».

Ілюстрації до «Енеїди» В. Гордійчук створив у 1985 р. Довгу підготовку до цієї роботи він розпочав фольклорними натюрмортами, малюючи предмети козацького побуту, вивчаючи традиції, закладаючи надійне підґрунтя, аби у подальшому вільно працювати над ілюструванням «Енеїди». Поема, побудована в традиціях бурлеску і сатири, проникнута оптимізмом, що взагалі є характерним для українського фольклору. В «Енеїді» І. Котляревському вдалося гротескове відтворення насичених, яскравих, життєствердних образів. Це чудово відчув, зрозумів і втілював у своїх ілюстраціях В. Гордійчук. Сміливо вводячи експресивність, порушуючи пропорції фігур, збагачуючи свою зображальну мову графічними прийомами народної сатири та портрету, у цій ілюстративній серії В. Гордійчук створює образи персонажів, сповнених властивого українському народу життєлюбного духу [11]. Автор зображує «Енеїду» в її напрузі, суперечностях і своєрідній агресивності. Його ілюстрації не звернені до звичних для інтерпретаторів «Енеїди» понять героїзму чи войовничості, навіть комізм поеми набуває виразно сатиричних ознак (рис. 2-5).

Важливо підкреслити, що ілюстраторам України 1970-х–1980-х рр. було властиво зосереджуватися на духовно-культурних та пластичних засадах історичної малярської спадщини. Традиції живопису доби бароко виявляються опосередковано, новаторство тісно переплітається з традиціями.

Говорячи про книжкову графіку цієї доби, треба відзначити низку робіт, що, хоч і не потрапили в жодне видання, але мають

Рис. 2-5. Гордійчук В. Ілюстрації до поеми «Енеїда»
І. Котляревського. 1985 р.

значну мистецьку вартість і не раз експонувались на художніх виставках. Слушним це буде й стосовно великого циклу майстерно виконаних, сповнених драматичної напруги і схвильованості кольорових ліногравюр до «Енеїди» І. Котляревського Анатолія Андрійовича Токарева, які художник створив у 1986 р.

Митець народився у Києві 1946 р., у 1970 р закінчив Київський Державний художній інститут, де вчився у Миколи Дерегуса, Тетяни Яблонської. Митець працює в галузі живопису та графіки, основні твори: «Українське бароко» (1986 р.), «Українські народні думи та пісні» (1990 р.), «Вертеп» (1990 р.), «Королівське полювання» (1999 р.). З 1977 р. він є членом Співки художників України. Бере участь у республіканських і всесоюзних (з 1970 р.), а також міжнародних (з 1973 р.) виставках. Його роботи зберігаються в Національному художньому музеї України, Музеї книги і друкарства України,

Рис. 6. Токарев А. «Ой куди ж ти од'їхджаси» Українські народні думи». 1989 р.

Рис. 7. Токарев А. «Як засядем браття коло чари», із серії «Українські народні пісні і думи». 1990 р.

Луганському художньому музеї та приватних колекціях Європи (рис. 6-7). Митець живе і працює у Києві. Художні чесноти серії ілюстрацій А. Токарева до поеми «Енеїда» включають, безсумнівно, крім високого рівня історичної компетенції та майстерності виконання малюнків, також безперечний пізнавальний потенціал його творів. Адже, знайомлячись із ними, глядач отримує достовірну інформацію про традиції та

побутову культуру України. У персонажах ілюстрацій зустрічаємо численні відсилання до народних легенд, зокрема про козака Мамая, поруч зі спрощеною реконструкцією вбрання козацької знаті, вочевидь узятих із тогочасних портретів. Лінорити стилізовані під українське бароко – динамічні лінії, нестабільна композиція, коричнево-брунатно-золотаві кольори, щільно заповнений простір у круглому декоративному обрамленні, як у книжковій мініатюрі. Замкнутий простір уособлює земні колізії, тоді як боги (переважно жіночі образи) можуть розривати згори обмеження рамки [5]. Використовуючи складну техніку багатошарового лінориту, художник демонструє неабияку майстерність у довершеності ліній різьблення та вишуканості у поєднанні кольорів (рис. 8-9).

Рис. 8-9. Токарев А. Ілюстрації до поеми «Енеїда» І. Котляревського. 1986 р.

У цій роботі А. Токарев репрезентує по-справжньому сучасне розуміння тексту, творче використання традицій національного

мистецтва, високу культуру, тонкий смак та своєрідну художню мову.

В око впадає деяка перевантаженість ілюстрацій різноманітною зброєю, оскільки художник буквально сприймає козацький епос, а «Енеїду» – як ілюстрацію української історії, вираженої у постійній боротьбі, де історія та літературний твір перебувають максимально близько. Автор знайшов свій шлях, що дозволив йому уникнути стилізаторства. Ніби заглядаючи через психологічний екран із сьогодення у минулі часи, художник допускає той ступінь гротеску і іронії, який породжує до цього минулого не тугу, а дяку і пошану. Художник засобами гротеску створив яскраві, емоційно насичені життєлюбні образи, що завжди були притаманні українському народу. На жаль, цей цикл ілюстрацій так і не був опублікований [5].

Висновки. Виходячи з викладеного, є всі підстави стверджувати, що формування духовно-культурних аспектів в оформленні книги спиралися на животворні традиції народного мистецтва. При всій різноманітності творчих індивідуальностей, майстри української книги Валентин Гордійчук і Анатолій Токарев майстерно впроваджують у своїх ілюстраціях національний колорит, що базується на духовно-культурному та пластичному ґрунті історичної малярської спадщини. Мовою фарб та образів ці українські художники передають відчуття духовного багатства, героїчного минулого України. Зокрема, зробивши акцент на бароковій складовій «Енеїди» І. Котляревського, вони вшанували народні традиції, широко використовуючи український етнографізм. Їх твори відзначаються глибоким переосмисленням художньої форми, в яких філософський підтекст домінує над поверховою декоративністю. Це пояснює емоційний і смисловий зв'язок національного колориту ілюстрацій у контексті поступу художньої культури України.

Література

1. Авраменко О. Після соцреалізму. Нова Генерація, 1992. Сс. 32-34.
2. Белічко Н. Книжкова графіка 50-70-х років ХХ століття. Рукописна та книжкова спадщина України, 2003. Вип. 8. Сс. 126-141.
3. Владич Л. Мовою графіки. Київ: Мистецтво, 1967. 248 с.
4. Історія українського мистецтва: у 5 т. НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2007. Т. 5: Мистецтво ХХ століття. 1048 с.
5. Зайцева В. Художня інтерпретація літературних образів Івана Котляревського у культурно-історичному контексті кінця ХІХ – початку ХХІ століть. Дис... на здобуття наук. ступеня канд мистецтвознав., 2019. 180 с.
6. Криволапов М. Анатолій Базилевич. Київ: Мистецтво, 1976. 96 с.
7. Криволапов М. Про мистецтво та художню критику ХХ століття. Київ: ІПСМ, 2006. 227 с.
8. Лагутенко О. Українська графіка першої третини ХХ століття. Київ: Грані-Т, 2003. 128 с.
9. Лагутенко О. Українська графіка ХХ століття: монографія. Київ: Грані-Т, 2011. 184с.
10. Ламонова О. Шляхи української графіки II-ї половини ХХ століття. «Мистецька мапа України. Київ». Проект Музею сучасного мистецтва України: Каталог. Київ, 2015. Сс. 246-247.
11. Петрова О. Фольклорні традиції в українській ілюстрації 70-80-х років ХХ сторіччя. Магістеріум. Випуск п'ятий. Культурологія. Київ: Стилос, 2000. Сс. 61-68.
12. Популярная художественная энциклопедия. Под ред. В.М. Полевого. Москва: Советская энциклопедия, 1986. 476 с.

Вероника Ивановна ЗАЙЦЕВА,

кандидат искусствоведения,

Киевский университет имени Бориса Гринченко,

Киев, Украина,

e-mail: nika.zaytseva@gmail.com,

ORCID: 0000-0003-1160-1760

НЕОФОЛЬКЛОРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТВОРЧЕСТВА ВАЛЕНТИНА ГОРДИЙЧУКА И АНАТОЛИЯ ТОКАРЕВА

Аннотация. Исследуя и анализируя художественное наследие украинских графиков II пол. XX в., можем отметить, что творческие поиски в области книжного оформления 1970-х-1980-х гг. были следствием сознательной борьбы художников с внешним украшательством и поверхностным декоративизмом, лишенным глубокого смысла. Украинские мастера книжной графики Валентин Гордейчук и Анатолий Токарев своими работами опровергали тенденции определенного упадка визуального языка этого периода, после взлета искусства книги 1950-х-1960-х гг. Киевские художники Валентин Гордейчук и Анатолий Токарев становились на путь обновления, органично-целостного решения всех элементов оформления книги. В частности, они считают необходимым переосмыслить «Энеиду» Котляревского, сделав акцент на барочной тематике, широко используя украинский этнографизм, активный цвет и драматическую атмосферу, где пафос героизма и усредненные образы начинают уступать мысли о поэме о как глубоком по содержанию произведении. Методология исследования заключается в применении общенаучных методов (анализа и синтеза, индукции и дедукции, единства исторического и логического) и искусствоведческих методов (компаративный, типологический, описательный). Научная новизна работы заключается в исследовании неофольклорных особенностей иллюстрирования Валентина Гордийчука и Анатолия Токарева. Важно подчеркнуть, что иллюстраторам Украины 1970-х-1980-х гг. было свойственно сосредотачиваться на духовно-

культурных и пластических основах исторического художественного наследия. Можно отметить, что традиции эпохи барокко тесно переплетаются в этих иллюстрациях с национальными народными мотивами. Поэтому чрезвычайно плодотворным объектом исследования являются работы мастеров книжной графики в новой художественной трактовке литературных образов Ивана Котляревского.

Ключевые слова: исследования, культура, книга, искусство, иллюстрация, художники, книжная графика, украинский этнографизм

Veronika I. ZAITSEVA,
PhD in Arts,
Kyiv Borys Grinchenko University,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: nika.zaytseva@gmail.com,
ORCID: 0000-0003-1160-1760

**NEO-FOLK FEATURES OF CREATIVITY
VALENTYN GORDIYCHUK AND ANATOLIY TOKAREV**

Abstract. Exploring and analyzing the artistic heritage of Ukrainian graphic artists of the second half of the twentieth century, we can note that creative searches in the field of book design in the 1970s-1980s were the result of a conscious struggle of artists with external embellishment and superficial decorative character devoid of deep meaning. Ukrainian masters of book graphics Valentin Gordeychuk and Anatoly Tokarev with their works refuted the tendencies of a certain decline in the visual language of this period, after the rise of book art in the 1950s-1960s. Kyiv artists Valentin Gordeychuk and Anatoly Tokarev took the path of renewal, an organic and holistic solution of all design elements of the book. In particular, they consider it necessary to rethink Kotlyarevsky's "Eneida", focusing on baroque themes, making extensive use of Ukrainian ethnographic features, active color and a dramatic atmosphere, where the pathos of heroism and averaged images begin

to give way to thinking about the poem as a work of deep content. The research methodology consists in the application of general scientific methods (analysis and synthesis, induction and deduction, the unity of the historical and logical) and art history methods (comparative, typological, descriptive). The scientific novelty of the work lies in the study of the neo-folklore features of illustration by Valentin Gordiychuk and Anatoly Tokarev. It is important to emphasize that Ukrainian illustrators of the 1970s-1980s tended to focus on the spiritual, cultural and plastic foundations of the historical artistic heritage. It can be noted that the traditions of the Baroque era are closely intertwined in these illustrations with national folk motives. Therefore, an extremely fruitful object of research is the work of the masters of book graphics in a new artistic interpretation of literary images by Ivan Kotlyarevsky.

Key words: research, culture, book, art, illustration, artists, book graphics, Ukrainian ethnography

References

1. Avramenko, O. (1992). Pislia sociarealismu [After Socialist Realism]. Nova Generacia, 32-34 [in Ukrainian].
2. Belichko, N. (2003). Knyzhkova grafika 50-70h rokiv XX stolittia [Book graphics of the 50-70s of the XX century], 8, 126-141. [in Ukrainian].
3. Vladich, L. (1967). Movoyu grafiky [In the language of graphic arts]. Kyiv: Mystetsvo [in Ukrainian].
4. Istoriya ukrayinskogo mystectva: 5 t. (2007). [History of Ukrainian Art: 5 v.] Kyiv: M. T. Rylsky IMFe, 5 [in Ukrainian].
5. Zaitseva, V. (2019). Hudozhnia interpretatsiya literaturnyh obraziv Ivana Kotliarevskogo v kuturno-istorychnomu konteksti kintsyia XIX – pochatku XXI stolit. Dysio na zdobuttya nauk. stupenya kanf. mystetstvozn. Kyiv [in Ukrainian].
6. Kryvolapov, M. (1976). Anatolii Bazylevych [Anatolii Bazilevich]. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
7. Kryvolapov, M. (2006). Pro mystetsvo ta hudozhnyu krytyku XX stolittia [About art and artistic criticism of the twentieth century]. Kyiv: IPSM [in Ukrainian].

8. Lagutenko, O. (2003). Ukrayinska grafika pershoyi tretyny XX stolittia [Ukrainian graphic arts of the first third of the twentieth century]. Kyiv: Grani-T [in Ukrainian].
9. Lagytenko, O. (2011). Ukrayinska grafika XX stolittia [Ukrainian graphic arts of the XXth century]. Kyiv: Grani-T [in Ukrainian].
10. Lamonova, O. (2000). Shlyakhy ukrayinskoyi grafiky II-yi polovyny XX stolittia. "Mystecka mapa Ukrainy. Kyiv" [Ways of Ukrainian graphic art of the second half of the twentieth century. Fine art [in Ukrainian].
11. Populyarnaya hudozhestvennaya entsiklopediya [Popular artistic encyclopedia]. Ed. V. M. Polevoy (1986). Moscow: Sovetskaya Encyklopediya [in Russian].
12. Shpakov, A. (1973). Hydoznik i kniga [Artist and book]. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].